

אפולוגטיקה שלא כהלכה

(תנונה למאמרו של הרב יובל שרלו "שאלות על מוסר מלחמה" צ'הרי י"א)

הרב יובל שרלו מעלה "שאלות על מוסר המלחמה" בכל הקשור ב"הגבלות על הנהגות במלחמה כלפי האויב אף על פי שהן עלולות לפגוע בניצחון".
ייאמר מיד, אני מסכים כי חייבים כיום להתחשב בהלכי הרוח ההומניסטיים המנשבים בעולם, ובאמנות בינלאומיות, גם מנקודת המבט של חילול השם, ומצד הכורח לשקול כדאיות לנוכח 'מה יאמרו הגויים' ו...היהודים. אך התאמצותו של הרב יובל שרלו (להלן הרי"ש) לדלות ממקורותינו שיקולים שיצטרפו לכף המאזניים השנייה, המאזנת את צו הניצחון במלחמה, קרובה, לענ"ד, לבחינת "גילוי פנים בתורה שלא כהלכה". לדעתי עמדתו הושפעה מה'עליהום' התקשורתי לאחר 'טבח ג'נין' (אשר האו"ם בכבודו ובעצמו החליט לאחרונה כי 'משל היה'), ומהשקפה הנוטה ל'יפות' את תורתנו ולהתאימה לדת זכויות האדם וההומניזם המודרני.

א. "עד רדתה"

יפה כתב הרי"ש כי בתנ"ך ובחז"ל אין הגבלות מן הסוג אותן הוא מחפש, והוא אף מנתח מדוע. מנגד, הוא 'מגייס' מספר פרמטרים תורניים לטובת שיקולי ההגבלות המלחמתיות, שתוקפן יפה לדעתו, למשל, לטיהור ג'נין או להריגת שחאדה וסביבתו בעזה וכיו"ב, ולעניות דעתי אין בהם ממש.
1. ראשון לשיקוליו הוא 'המוסר הטבעי'. הוא מצטט אמירות תנ"כיות והלכתיות בדבר חובת המוסר "רחמים וחסד ושלום בעולם", "דרכיה דרכי נעם", ולא נפקד גם מקומה של מובאה מכתבי הראי"ה בדבר קדימותו של המוסר הטבעי ליראת-שמים. אך בכל אלו אין שמץ ממשות כאשר מנגד ניצבת שאלת הסתכנות משמעותית של כוחותינו; כולנו בעד אידיאליזציה וחינוך המידות, אך פשיטא שכל אלו נמסים אל מול 'צו החיים', כלפי "חייד קודמין" ולנוכח מצוות המלחמה "עד רדתה".
2. בהמשך דבריו הרי"ש מעלה שלוש סוגיות שאין להן, לענ"ד, כל נגיעה לנידוננו, פרט לנטייתו של המחבר לצדד במה שאינו.
(א) "איסור הריגת אדם", אפילו נוכרי, מוסכמת לחלוטין ואיננה רלבנטית לשאלת הפגיעה באויב זומם

ומתנכל המסתתר בין חפים-מחפים¹. אם הדרך להינצל מפגיעת האויב עוברת דרך הפצצת ביתו של שכן-מרצון (קסבת ג'נין שסירבה להתפנות), אין כל ראייה לנדנד איסור.

(ב) סוגיא נוספת שהועלתה היא החיוב ההלכתי בדיני מלחמה להשאיר "רוח רביעית שיברחו". הרי"ש כבר ציין כי לדעות רבות זו עצה טקטית, ולא מוסרית. אך גם לדעה (ברמב"ן) "להתנהג בחמלה", אדרבה, 'ממקום שבאת'; הרי"ש עצמו הביא כי אין חיוב כזה במלחמת מצוה, ומשמע שצו הומניסטי זה איננו מוחלט. אם מלחמת מצוה דוחה אותו - הצלת חיים וביעור פצצות מתקתקות על אחת כמה וכמה, ופשוט.

(ג) באורח תמוה גרר הרי"ש לדיון את סוגיית 'איסור הצלת עצמו בממון חבירו'. הוא נדחק לפינה של דעה יחידאית שמדובר באיסור מוחלט (ולא בחובת תשלומין), ותמה: הרי אין לך דבר העומד כנגד פיקוח נפש! ותשובתו שבעלות הממון היא כה מוחלטת עד "שאין לפגוע בה גם לא להצלת נפשות... וקשה לקבל את הסברא שיהיה הבדל ביסוד זה בין יהודי לגוי". הוא מסתמך על "שיטתו הידועה של ר' שמעון שקופ" (אשר לי איננה ידועה כלל ולא יכולתי לבדוקה כי לא צוין מקורה). אין צורך להכביר מלים עד כמה הדברים אינם עולים על הדעת ההלכתית; וכי אסור במלחמה לפגוע בממון האויב? וכי נהא מוגבלים מלהפציץ בית שבו מסתתר מחבל-מתקתק, אם אינו בעליו? גם אם נקבל דעה יחידאית שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו כפשוטו, ופיקוח נפש איננו דוחה גזל, הרי לא עסקינן בהלכות הצלה אלא בהלכות מלחמה. העלאת טיעון שפגיעה ברכוש האויב במהלך צרכי המלחמה מנוגדת למוסר היהודי (ומכאן לגזור ק"ץ לפגיעה בנפש) אין זה אלא מן המתמיהין. וז"ל הרמב"ם (מלכים ה, ג): "ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו, ודרך המלך אין לה שיעור, אלא כפי מה שהוא צריך. אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשווה ועושה מלחמתו". האם עדין נותר ספק בדבר נזקי ממון במלחמה? בולט כאן גילוי פנים בהלכה והכפפתה להשקפה חיצונית².

1. הרי"ש מעלה בתוך דבריו, כהערת אגב בקטע זה, כי יש לדון האם דין 'רודף' חל גם על יהודי הרודף גוי. אפנה למאמרי ב'תחומין' י' (עמ' 76) "התגוננות עצמית במחיר חי הרודף", שם דנתי בענין דיני 'רודף' בקשר לבני נח; אחד המקורות לדין זה היא הגמ' בסנהדרין (עב, ב): "רודף שהיה רודף אחר חבירו להרגו, אומר לו: ראה שישאל האויב וכן ברית הוא, והתורה אמרה 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך', אמרה תורה הצל דמו של זה בדמו של זה". בגמרא אמנם מוזכר 'ישראל הוא וכן ברית הוא' אך הפסוק 'שופך דם האדם' נאמר לבני נח. בחי' הגר"ח (רוצח א, ט) דן בתוקף דין רודף בבני נח וחקר האם דין הצלה הוא מהדין הכללי של פיקוח נפש או שמא "יש דין הצלה בפני עצמו של הנרדף, מלבד דין פיקוח נפש של כל התורה!" והסיק כצד השני, שכן לא מצוינו דין פיקוח נפש בבני נח, ובכל זאת למדו דין הצלה ב'רודף' מפסוק זה שנאמר לנח.

2. **הערת העורך (ע. א.)**: נושא זה נידון בהרחבה רבה במאמרו המפורסם של הגר"ש ישראלי ב'התורה והמדינה' אודות 'תקרת קיביה לאור ההלכה' (המאמר מופיע מחדש ב'עמוד הימיני', ס' טז, תחת הכותרת 'פעולות צבאיות להגנת המדינה'). הוא מביא שם (בפרק ד) את שיטת הגר"ש שקופ, ומסיק ממנה (באותו יד) שהריגת גוי אסורה גם במקרה של פיקוח נפש! כמובן, מסקנתו הסופית של הגר"ש הייתה להצדיק את פעולת קיביה, למרות שנהרגו בה אזרחים שלא במתכוון; אולם זאת רק לאחר שהעביר את הדיון ממישור הפרט אל מישור הכלל.

תשובת הכותב: אכן כל הערת-בקורת היא בעניני מלחמה, ולא בהצלת יחיד. הדיון שפתח הרי"ש ב'צרה' איננו בקשר לבעיות מוסר של התגוננות כנגד 'רודף' פרטי (למשל, במלחמת כנופיות בעולם התחתון) המסתתר מאחורי רכוש של זולתו, או מאחורי ילד תמים וחף. כל הדיון שלנו הוא בסוגיית מוסר ומלחמה, ובה משנתי לא אזה ממקומה שלהלכה לא שייך כל הדיון בענין 'אסור להציל עצמו בממון חבירו'.

ב. רוח לוחמה

עד כאן בקורתי על מקורותיו. והנה שתי הפניות שיש בהן משקל מסוים לכיוון 'כף המאזניים הראשונה', ה"אכזרית", מעבר להיותה גדושה כבר בציטטין שהוזכרו בדברי הרי"ש, ומעבר לפסוקי התנ"ך והיגדי חז"ל המפורסמים.

1. המשנה בסוטה משנה (ח, א) שמה דברים בפי משוח המלחמה, האחראי על מוראל הלוחמים:

'שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם'. לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם... על אויביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם וגו' אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו'.

מה פשר אמירה זו? האם לידע בלבד נאמרו הדברים, להכין את הלוחמים לגרוע מכל, או שמא לדרבן את "הירא ורך הלבב" לשוב מעורכי המלחמה? לא מצאתי מי שהעיר על כך, אך לבי אומר לי כי נועדו הדברים (גם) להפיח בלוחמים 'רוח אנטי חמלתי', עד כמה שישמע הדבר כצליל לא-ערב³.

2. הרי"ש מצטט את הרמב"ן בפרשת בשלח "שם שם לו חוק ומשפט":

שינהגו בשלום עם הבאים למכור להם דבר, ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו וכענין שציוה בתורה 'כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע'.

אך למה להביא ממרחק לחמנו?

על הפסוק הנזכר מפרשת כי תצא (דברים כג, י) מפרט הרמב"ן את הצורך בצו "ונשמרת מכל דבר רע" כמכוון ל"מחנות הוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפי' בניאוף וכל נבלה". הרמב"ן חושף את מקורה של התנהגות זו: "הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחימה כצאת מחנה על אויב". הישר בבני אדם שיעיין בקטע זה דומני כי יסכים שאין הרמב"ן מגנה את עצם רגש האכזריות והחימה המתלבשים בלוחמים. אדרבה, מתוך ההקשר דומה כי זו עובדה הכרחית. צו התורה "ונשמרת" פירושו לא להיגרר לנבלות אחרות שאינן ממין המלחמה.

סיום

ואסיים מעין הפתיחה; כאמור, יש סיבות מספיקות שלא לנהוג בדורסנות כלפי האויב, ובכללן 'חילול השם' שהוזכר בדברי הרי"ש (ויש מקום להאריך מהן גדרי מושג זה לענייננו). ומבחינה מעשית, פשיטא שגם במלחמה 'לא משתוללים' וצריך להקדים אזהרה לפגיעה, ולהכריז כפי שנאמר לבני קיני: "לכו סורו רדו מתוך העמלקי פן אוסיפך עמו" (שמואל א טו, ו), וכן לעדת קורת: "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה... פן תספו, בכל חטאתם" (במדבר טז, כו). ברם, אני דוחה בשתי ידיים את המירוץ ב'בית המדרש

3. במלאכת שלמה על משנה זו מביא בשם "ספר שורש ישי שחיבר הרב שלמה אלקבץ" כי "אל ירך לבבכם" מכוון נגד "החלשות", ו"אל תיחפזו" נגד "ההסתכנות". אמנם כוונתו, מן הסתם, להסתכנות הרפתקנית בחופזה, אך לפי דרכנו למדנו צו מן התורה לאיסור ההסתכנות גם במבצעי ביעור קני אויב.

הערות העורך (ע. א.): ואכן כך הסיק הרב אלטר דוד רגנשבורג בספרו "משפט הצבא בישראל" (סי' ד סעי' ב), ש"צריכים להחזיר בלב החיילים שנאה לאויב". ועי' בספר "ערכים במבחן מלחמה" עמ' 191 ד"ה על.

העכשווי' לרצות את הציבור מוכה התקשורת על ידי הצגת גופי תורה באור הומניסטי. לענ"ד, לא רק שיש בכך משום "גילוי פנים בתורה" וכו', אלא שלדעתי מחטיאים גם את המגמה החינוכית ומבלבלים את לב השומעים-הקוראים הישרים בחינוכם ובלבותם⁴.

תשובת הרב יובל שרלו

קראתי בעיון את דברי הרב רוזן הי"ו לדבריי בעניין מוסר המלחמה, ואני מבקש לומר את הנקודות הבאות: א. מן הראוי לכל משיג לחדול מלייחס כוונות לכותבי מאמרים; מה גם שמכאן קצרה הדרך להיכשל באיסורים של: הלבנת פנים, רכילות ולשון הרע, מדבר שקר תרחק, ועוד כהנה וכהנה. הניסיון לייחס לדבריי סיבות עלומות, ובעיקר תגובה ל'עליהם' התקשורת, אינני יכול למצוא לו שום היתר. המקורות מהם אני יונק את משנתי המוסרית אינה העיתון והתקשורת, אלא דברי הנביאים, דברי חז"ל והתורה בכללה. אינני מוצא היתר לייחס 'נגיעות' לבר הפלוגתא, ויש לדון בדבריו בצורה עניינית לגופן של סברותיו ולגופם של מקורותיו.

ב. דווקא הרב רוזן הוא שכתב כי "כיום חייבים להתחשב בהלכי הרוח ההומניסטיים המנשבים בעולם". היה זה בדיוק מה שאני סובר שאין לעשות, ומה שהרב רוזן מתקיף. כאמור, דבריי לא נכתבו כתוצאה מהלכי רוח, אלא מחיפוש דבר ד' שבפי נביאי האמת שלו:

ג. דומה כי לעצם העניין הרב רוזן לא עמד על מהות המאמר, והאשמה היא בי. מגמת ההצגה של שני הצדדים היתה לומר שאין אנו פועלים בחלל ריק, לאמור: לו לא היה איסור "לא תרצח" ביחס לערבים, לא היתה קיימת חובה של מוסר טבעי, לא היה עניין חילול השם וכדו' - היינו יכולים בקלות לומר שיש להרוג את כולם. ברם, כיוון שמן העבר השני עומדים שיקולים אלה, הרי שאין אנו פועלים בחלל ריק, ואנו נתבעים לקחת אותם בחשבון כשאנו משקללים את מעשנו. לא הסקתי מתוך דבריי כי אלה מונעים את הריגת האויב. השאלה היא האם לקיחתם בחשבון משפיעה על מצבי הספק, לאמור: האם אנו חייבים על פי ההלכה (ננטרל לצורך הדיון את השאלה הבינלאומית או התועלתית) להפציץ כל מקום ולכתוש אותו כדי שלא לקחת שום סיכון קרקעי שמישהו מאתנו ייפגע, או שיש סיכון מסוים שלוקחים כדי שלא לחצות את הקו ולפגוע באותם שיקולים המצויים מנגד. לשאלה זו לא התייחס הרב רוזן בתשובתו.

ד. בשל כך כתב הרב רוזן כי איסור הריגת אדם אינו רלוונטי לדיון. הוא רלוונטי בדיון, כיון שלו לא היה קיים לא היה מקום לשאול שאלות. ומכיון שהוא קיים, יש לנו גבולות שאנו צריכים לבחון. הרב רוזן טוען כי בעת מלחמה בטל איסור זה לחלוטין, ואין אנו מתחשבים בו כלל. ייתכן והדבר נכון, וייתכן שלא. על כך ניתן לנהל מחלוקת בהלכה. דברי הרד"ק שהבאתי במאמרי, ואשר מסביר מדוע דוד המלך לא זכה לבנות את בית המקדש, מאשרים כי הדבר אינו נכון.

ה. את הדיון על הנחת רוח רביעית חוששני שהרב רוזן לא קרא עד תומו. המנחת חינוך העיר על דברים שלו של הרמב"ן, שדבריו - המגבילים את הדברים למלחמת מצוה - אינם מתקבלים, ואם הלכה כמותו,

4. ברוח זו לא אהבתי, בלשון המעטה, את המוטיבציה היתרה של כמה רבנים להכות על חטא 'סברה ושתילה', ואת מסעם של אחרים להטיל דופי ברבני ציונות דתית לאחר רצח רבין ז"ל.

הרי שהבאת דין זה קשורה וקשורה.

ו. שאלת הרב רוזן על הצלת עצמו בממוץ חבירו אינה עלי, כי אם על שיטת רש"י. אניח לו לרש"י לתרצה. ברם, גם מדבריו עולה כי אם הדברים נכונים זהו קו מחשבה שצריך לשקול. לא הבאתי דברים אלה כדי לפסוק הלכה מכוחם. הבאתים כראש ישיבה המביא מקור המעורר למחשבה - האם ישנם דברים שאינם עומדים בפני פיקוח נפש?

ז. הרב רוזן לא התייחס למקור בדבר מסירת בני שאול לגבעונים. מקור זה, יש בו תשובה ניצחת לחלק מביקורתו, וכן לעמדתו כפי שהוא פרסם במקומות רבים בציבור. וודאי שהוא מבטל את מסקנתו כאילו התקשורת היא המקור לעמדתו.

ח. לא הבנתי את דבריו של הרב רוזן כנגד הרמב"ן, ואניח לרמב"ן לתרץ את הקושיה. ברם, שוב אעיר כי אלו המקורות מהם אני שואב את תפישתי.

אף אני אסיים מעין הפתיחה: ראוי היה לדברי הרב רוזן הי"ו שידונו כדיון הלכתי, ולמעשה כל שכתב מופיע במאמרי, שכן את צדדיו של הרב רוזן אני מביא בהיקף מלא. ברם, עיקר העיקרים של תגובתי מבקש לזעוק על המציאות הנוראה שבקשת המוסר ומניעת ההרג נתפשת כעניין הנובע מה'עליהם' התקשורת, ולא מאחד היסודות המופיע בתורה, המבקשת למנוע שפיכות דמים בעולם, ולקדש את שמו הגדול.

צורת ההצגה של הוויכוח הציבורי - כאילו מצד אחד עומד מחנה הדוגל במוסר עד כדי מסירות נפש, מן הצד האחר עומד מחנה הדוגל בערכים דתיים/לאומיים, ובשם מוכן להתעלם משיקולים מוסריים - היא דבר אשר לא ייעשה כן במקומנו. אם דתיות ולאומיות פירושו אי מוסריות - מה לנו וללאומיות זו, ומה לנו ולדתיות זו? ייחודו של עם ישראל מתבטא בין השאר במסר המוסרי שלו לכל העולם, וכיצד נוכל ליצור לאומיות חדשה, המנותקת מייעודה המוסרי וממהותה המוסרית! פסקאות מפורשות ב"אורות ישראל" זעקות את האעקה הזאת בעוצמה, וכיצד נתעלם מכך? חייבים אנו להעמיד את הדיון על בסיס אחר לחלוטין, ולעמת תפיסת מוסר יהודית-תורנית-א-להית מול תפיסת מוסר מערבית-נוצרית-חילונית. התפישה היהודית-תורנית צריכה לתת מענה לא רק לשאלות כללות האומה והמוסריות המופעת בעצם קיומו של עם ישראל בעולם, כי אם גם בחיים הפרטניים היורדים עד תחתיות ארץ.

